

А. А. Матрос

**Видатні
жінки
України
X-XVII ст.**

**Дніпропетровськ
«Січ» 1995**

РОКСОЛАНА

У європейській історії жінки — правительки держав були явищем досить поширеним. Збереглися десятки їхніх імен: сучасниця знаменитого Колумба — королева Кастилії Ізабела I, яка зуміла об'єднати під своєю владою всю Іспанію; австрійська ерцгерцогиня Марія Терезія, французька королева Марія Антуанетта, шотландська королева Марія Стюарт, англійська королева Марія Тюдор (Марія Кривава). Та всі вони посідали трон згідно з династійними порядками.

На Сході для цього було набагато менше можливостей, хоча й тут були жінки, які тримали в своїх руках державну владу чи завойовували її. Їхні імена зібрала в своїй монографії «Жінки — правительки в мусульманських державах» відомий історик Бахріє Уюк. Вона нарахувала за всю історію мусульманського світу (до XX ст.) лише 20 жінок-правительок і 13 регентіц.

Серед жінок, які керували державою з-за штор гарему, — Хуррем-султан, відома нам як Роксолана. Її причетність до управління могутньою державою Османською імперією — в якій до речі, правовий статус жінки, безперечно, був найнижчим в усьому мусульманському світі — є винятком із правил, свідченням збігу певних обставин та володіння правителькою особливими здібностями.

Хто ж така Роксолана?

Її звали Настя Лісовська. Народилася 1505 р. в селі Рогатині на Прикарпатті. Батько, Гаврило Лісовський, — рогатинський священик, мати Олександра була родом з-над Пруту, із села Княжий Двір. Настя успадкувала батькову несамовитість і материну легку вдачу.

Навчалася у суворого вчителя Єроніма Снабарського, але недовго. 1520 р. на Рогатин налетіли татари і захопили Настасю в полон. Мати загинула, а батько саме в сусідньому селі хрестив дітей і там порятувався. Незабаром юну полонянку було відвезено на кафський невільничий ринок і продано купцеві із Стамбула, а там її купив один зі слуг султана Ібрагім. Він ніяк не міг приборкати непокірну; вольову бранку з України і тому вирішив подарувати у гарем.

Потрапивши туди, Настя не плакала, не впадала у відчай, а примусила себе думати, що вона така ж вільна, як була в Рогатині. Аби не марнувати час, вона починає вивчати письмо, мову, релігію і звичаї турецького народу.

На думку Осипа Назарука, дослідника життя і діяльності Роксолани, освіти і опанування правил поведінки в турецькій неволі Настя Лісовська розпочала у Кафі. Тут, у школі невільниць, вивчали Коран, арабську мову, навчали тонкощам залицяння, вмінню подобатися чоловікам, одягатися, прикрашатися. Там невільниці дізналися, що помер старий султан Селім, а на престол вступив молодий Сулейман. Новому правителю Османської імперії було пророковано довге й незвичайне владарювання. Це ще тоді схвилювало і глибоко зацікавило Настю.

Згодом, коли Настя-Роксолана стала дружиною Сулеймана, то вже султан шанобливо дивувався її відданості і природному єднанню з батьківщиною, захоплювався її розумом, вмінням поводитися гідно і тактовно. Султан зрозумів, що така жінка варта бути супутницею його життя. Водночас вона стала однією з жінок Османської імперії, яка вирішувала разом із султаном важливі соціальні та політичні проблеми тогочасного турецького суспільства. Зримі набутки її особистої діяльності скромні: мечеть, притулок для убогих, лікарня, збудована за її велінням на місці колишнього невільничого ринку. Ця місцина понад 400 років носить ім'я Хасекі (офіційне ім'я султанші, званої як Хуррем, а найбільше як Роксолана). Тут же вона створила загальнодоступну бібліотеку. На чільне місце в своїй діяльності Роксолана ставила допомогу рідній Україні: хлібом, грішми; своїм впливом на султана

обмежувала жахливі грабіжницькі і руйнівні напади турків, кримських татар на українські землі.

Найбільше вражав сучасників її характер, дипломатичний хист, завдяки яким вона стала рівною найсильнішому повелителеві тієї доби Сулейманові Пишному. Анастасія з рабині піднеслася до султанші, котрій єдиній за тисячолітню історію Османської імперії віддано честь, — поховано у восьмигранній, як у султана, усипальниці. Останнє є свідченням величезного значення Роксолани в житті і діяльності Сулеймана. Заради неї султан відмовився од матері, від послуг великого візира, не покарав дружину за участь у замахові на нього, протягом усього подружнього життя поважав волю і бажання Роксолани, що мали, як бачимо, приватний і державний характер.

Роксолана надихала й підтримувала Сулеймана в його спробах виконати три великих діяння: завершити будівництво водогону в Стамбулі, заснувати у Відні західну столицю Ісламу та побудувати найкращу в світі мечеть.

Облога Відня не вдалася. Європа все ж відкинула турків при активній участі українського козацтва. Водогін прокладено в Стамбулі та Єлірне (а такого на той час ще не було ні в Парижі, ні в Лондоні), збудовано караван-сарай для купців на Мариці. Ще за життя Роксолани, на помин її душі, зводилися «імарети», де давали притулок та їжу бідним подорожнім.

Проте найбільшою, причому особистою заслугою Роксолани є її моральна і матеріальна підтримка Харжі Мімара Синана, найобдарованішого архітектора Туреччини усіх часів, одного з геніїв всесвітньої архітектури.

І Мімар Синан віддячив благодійниці та Сулейману: мечеть на їхню честь є однією з архітектурних перлин світу. На схід від неї стоять гробниці («торбе») Роксолани і султана. Вони порівняно невеликі, та разом з мечеттю утворюють неповторну пам'ятку східної архітектури, яка нагадує нащадкам про щасливе подружжя видатних людей мусульманського світу. Знаменним є те, що ця жінка як за життя, так і після смерті була оточена ореолом глибокої шаноби правителя Османської імперії.

У чому ж таємниця влади Роксолани над султаном? Поширювалися чутки, що вона чаклунка, — це було на совісті матері султана Хафси та візира Ібрагіма, які втрачали свій вплив на Сулеймана.

Чому султан виділив із гарему саме Хуррем? Ось як

пояснює цей вибір письменник П. Загребельний у своєму романі «Роксолана»:

«Султан не був примітивним жорстоким завойовником. Жорстокість уживалася в ньому з освіченістю, з потягом до краси. На жінку повелитель дивився як на істоту, що при потребі дає йому миттєву насолоду і народжує синів, одного з яких треба залишити для трону, а інших задушити. Жінок він сам не шукав, не страждав від ревнощів, не знав кохання. Несподіванно серед гарему він побачив чорнооке, з якимось незвичайно звабним тілом дівча. У танку, у виразі очей, обличчя і особливо — характері не було й тіні покірності й страху. Взяв її до гарему і забув. Навіть не згадував. Однак щось його мучило у військовому поході, і те «щось» був голос. Коли почув його вдруге, не міг нічого з собою вдіяти: хотів доторкнутися до голосу». Хто знає, можливо, з цього моменту все й почалося.

А які ж були почуття Роксолани до Сулеймана? Про це дізнаємося з віршів та листів Роксолани — справжніх і вигаданих автором. В одному (гадаємо, справжньому) читаємо: «Я була співбесідницею нудьги. Я запалювала смолоскипи на всіх шляхах очікування. Щодня птиця Дух літала на небесному просторі бажання, сподіваючись, що голуб принесе од Вас вість, або ж хмарка пролле благодатну краплину на долину спраги». В іншому: «Душе моєї душі, мій володарю!.. Немає надвечір'я, коли б не долітали до небес мої голосні ридання і моя туга за Вашим сонячним лицем».

Що це? Східна умовність, за якою криється нещирість? Чи є щось і справжнє? Стаючи на місце Роксолани, романіст — за логікою її вчинків — відчуває, що вона і кохала, і ненавиділа султана. Чого ж було більше? Ясно одне, що і за любов треба було платити. Так підказував Роксолані досвід віків. І тільки на денці душі лунала пісня матері: «Ой глибокий колодязю, боюсь, щоб не впала. Полюбила невірного — тепер я пропала».

Була в житті Роксолани ще одна трагедія — це її діти. Завдяки своїм синам і владі над Сулейманом вона здобула трон, бо бачила в цьому порятунок. Таким чином піднеслася над оточенням володаря, стала знаною у світі. Але влада виявилася безсилою, аби вберегти дітей від закону Фатіха: всі сини будуть знищені, крім одного. І Роксолана прагне, щоб спадкоємцем трону був Баядир — найдорожчий її син: він не скривдить своїх батьків і допоможе Україні. Та її надії були марні. Син залишився

байдужим до її батьківщини, не схвилювали його і страшні руїни та попелища після чергового нападу орди на Рогатин — він був сином султана, а не сентиментальної жінки. Зрештою, все відбувалося так, як і передчувала Роксолана ще тоді, коли перша її дитина заговорила потурецьки: «Ствердилася й утвердилася в дітях — і вже не мала відступу. Назад дороги не було. На все життя була прикута до цієї землі, і її діти, вирісши, вважатимуть її рідною, а про її Вітчизну не захочуть і слухати. Так само й про мову, бо що мова без батьківщини?»

Що ж, і за дітей треба було платити — змінила віру, «потурчилася, побусурманилась». І це був страшний крок: ради дітей забути рідну землю.

Трагедія Роксолани виражена трьома промовистими афоризмами на початку і в кінці твору П. Загребельного:

«Любов, мудрість і птахи не знають вітчизни».

«Щоб жити, потрібні вітчизна, свобода і пісня».

«Заснувати рід свій можна тільки на рідній землі, заплідненій трудом предків твоїх».

Настя Лісовська мала пісню, досягла мудрості й любові, та без вітчизни й свободи не могла багато зробити для поступу свого народу і для продовження розумного і доброго власного роду. В цьому її трагедія.

То навіщо ж воскрешати тіні минулого? Хіба щоб поповнити пантеон українського народу ще й жіночим іменем? Мовляв, греки мали Таїс, римляни — Лукрецію, єгиптянки — Клеопатру, французи — Жанну д'Арк, росіяни — боярину Морозову, а ми — Роксолану? А може, слід нарешті поєднати історію життя цієї жінки з історією її народу, з'єднати те, що було так жорстоко й несправедливо роз'єднано, бо зведена до купи доля окремої особи і цілого народу набуває нового виміру.

Справжнє життя Роксолани має ще один вимір світового значення й ваги в людській історії XVI ст.

Майже сорок років Роксолана разом із султаном впливала на важливі події та справи в імперії, активно листувалася з багатьма королями. Великого значення вона надавала освіті, культурі, благодійним справам. Багато людей того часу визнавали, що в імперії правив не султан, а султанша. І султан не заперечував цієї думки, оскільки не приховував, що для нього Роксолана була не тільки найдорожчою жінкою, а й першою порадицею.

ЛІТЕРАТУРА

Дончик В. Г. Істина — особистість: Проза Павла Загребельного. — Козуля О. Жінки в історії України. — К.: Український центр духовної культури, 1993. — С. 46-50.

Назарук О. Роксолана: Жінка Халіфа й Падішаха (Сулеймана Великого), завойовника і законодавця//Іст.повідь з XVI ст. — Львів: Нова зоря, 1930. — С. 302.

Загребельний П. А. Роксолана. — К.: Дніпро, 1988.

Котляр М., Кульчицький С. Шляхами віків. — К.: Україна, 1993, — С. 65.

Голяк Г. Пам'ять про Роксолану в Туреччині//Заграва. — 1994. — № 3.

Плацинда С., Колісниченко Ю. Неопалима купина. Істор. повісті. — К.: «Грайлик», 1993. — С. 5-65.

Запитання для самоаналізу, обговорень і дискусій на тему «Роксолана»:

1. Які риси характеру та вчинки Роксолани вас здивували або викликали симпатію?
2. Проаналізуйте благодійницькі справи Роксолани і сформулюйте їхню спрямованість і значення.
3. Які сподівання й зусилля Роксолани не здійснилися або не дали позитивного результату і чому?

В роботі над оповіддю, запитаннями та індивідуальним творчим завданням використати документальні джерела вміщені на стор.

